
DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK VAN LEUVEN

CULTUREEL ICOON, POLITIEK SYMBOOL, IDENTITEITSVECTOR

Mark DEREZ

Kunst&Erfgoed - Universiteitsarchief KU Leuven

■ De Leuvense universiteitsbibliotheek is vooral bekend vanwege haar bewogen geschiedenis en het gebouw kreeg altijd al evenveel aandacht als de collectie. In de negentiende eeuw gold de achttiende-eeuwse pronkzaal als parel aan de kroon van het academisch erfgoed; ze herinnerde de nieuwe katholieke universiteit aan de luister van de oude alma mater. De bibliotheek werd paradoxaal genoeg helemaal een plek van herinnering nadat ze in 1914 in vlammen was opgegaan. Zo werd ze voorgoed een cultureel icoon en samen met de kathedraal van Reims stond ze symbool voor het bedreigde Europese erfgoed, een politiek symbool in de strijd tussen Duitse Kultur en Westerse civilisatie. De naoorlogse nieuwbouw was in zijn vormgeving met ongemeen veel betekenissen opgeladen. Een anti-Duits opschrift, dat er uiteindelijk nooit kwam, werd een teken van tegenspraak. De zogenaamde Amerikaanse bibliotheek (in Vlaamse renaissance) kon achteraf worden opgevoerd als een vroeg voorbeeld van Amerikaans cultureel imperialisme op het Europese continent.

■ La bibliothèque universitaire de Louvain est surtout connue pour son histoire mouvementée et le bâtiment fut toujours l'objet de plus d'attention que son contenu. Au 19e siècle, la salle d'apparat du 18e siècle constituait le joyau du patrimoine académique; elle rappelait à la nouvelle université catholique l'éclat de l'ancienne alma mater. Paradoxalement, la bibliothèque devint un lieu de mémoire après avoir été la proie des flammes en 1914. Elle prit dorénavant le statut d'icône culturelle et, avec la cathédrale de Reims, devint le symbole du patrimoine européen menacé, un symbole politique dans la lutte entre la Kultur allemande et la civilisation occidentale. La reconstruction d'après-guerre engendra une conception chargée de nombreuses significations. Une inscription anti-allemande, qui finalement ne vit pas le jour, fut l'objet de controverses. La soi-disant bibliothèque américaine (de style renaissance flamande) fut plus tard considérée comme un exemple avant-coureur de l'impérialisme culturel américain sur le continent européen.

Leuven was in 1914 een middelgrote provinciestad met ruim veertigduizend inwoners en een universiteit met meer dan 2.500 studenten. De universiteit was ten tijde van Erasmus spraakmakend geweest, "*the Oxford of Belgium*" of "*the Athens of Belgium*", zoals *The Times* het in 1914 omschreef. In Leuven lieten ze zich deze vergelijking graag aanleunen ook al verloren ze aan de universiteit hun eeuwenoude traditie wel eens uit het oog. In de zestiende eeuw was Leuven de nationale universiteit van de Nederlanden geweest en er hadden in het Ancien Régime meer hoogleraren uit het Noorden gedoceed, meer 'Hollanders' dan zuiderlingen, 'Vlamingen' of 'Belgen' om het met een anachronisme te zeggen.

De oude universiteit had in de negentiende eeuw een bescheiden doorstart gemaakt, eerst als rijksuniversiteit en vervolgens als katholieke instelling. De katholieke universiteit had vooral een elite opgeleid voor de nieuwe staat België en had daarmee een stempel gedrukt op de identiteit van het land.

In het algemeen was het klimaat in Leuven aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog redelijk Duits-vriendelijk (*Deutschfreundlich*) te noemen. Aan de katholieke universiteit zaten de hoogleraren tot over hun oren in de Franse cultuursfeer maar ze waren tegelijk geweldig onder de indruk van het intellectuele overwicht van Duitsland en ze stuurden hun pupillen naar Berlijn en Leipzig om er zich te vervolmaken (specialiseren). Die keerden dan terug, met het hoofd vol Duitse wetenschap en techniek en in de ban van de Duitse, Overrijnse (transrhéna)

studentenromantiek. Een Duitstalig studentencorps, Lovania, trok evenzeer Walen als Vlamingen aan.

In de winter van 1913-1914 hadden Duitse vaklieden metalen boekenrekken gemonteerd in de aloude universiteitsbibliotheek. In juni verliepen de examens zoals gebruikelijk – *business as usual*. Daarna doezelde Leuven weg in zijn vertrouwde zomerslaap. De Oostenrijkse schrijver Stefan Zweig passeerde er in juli 1914 op weg naar de kust en zijn Belgische vriend, de dichter Emile Verhaeren, en hij zag een aardige, ingedommelde stad. In augustus bulderden de kanonnen.

Op 2 augustus had de Duitse gezant in Brussel nog een geruststellende verklaring afgelegd. Hij had zijn woorden zorgvuldig gekozen: misschien zou het dak van de buurman vuur vatten maar tot het eigen huis zouden de vlammen niet geraken. Geen achtenveertig uur later stonden aan de grens met Duitsland de eerste dorpen in brand en bulderden de kanonnen.

Leuven brandde op 25 augustus. Leuven was toen al een week bezet. Die dag was een Belgische tegenaanval net voor de stad gestrand. Bij valavond hadden Duitse soldaten er in paniek elkaar beschoten. Maar ze staken de schuld op schietende burgers, de legendarische franc-tireurs. Die franc-tireurs waren sinds de oorlog van 1870 in Duitsland tot een nationale obsessie uitgegroeid (de recruten van Adolf Hitlers regiment kregen touwen mee om ze op te knopen). Als vergelding voor de vermeende franc-tireurs staken Duitse troepen in Leuven een deel van de stad in

brand, met inbegrip van de universiteitsbibliotheek, die bezwaarlijk voor een militair doelwit kon worden gehouden. Een regen van verkoold papier daalde over de stad neer...

De volgende dagen werd de brandstichting systematisch voortgezet met behulp van gespecialiseerde *Brennkolonnen*. Het meest representatieve deel van de binnenstad moest eraan geloven. Ruim twintig hoogleraren zagen hun bibliotheken en collecties in rook opgaan... Professor Henry de Vocht vluchtte met zijn brieven van Erasmus en Thomas More terwijl de kogels hem om de oren floten; ze worden nu gerekend tot het kostbaarste bezit van de bibliotheek.

The Hun is at the Gate

De plundering en de vernietiging van particulier bezit maakte een verpletterende indruk in het buitenland en met name bij de Britse middenklasse. *For All We Have and Are* dichtte Rudyard Kipling met de dringende waarschuwing: *The Hun is at the gate*. In *Carillon* riep componist Edward Elgar de ruïnes van Dinant en Dendermonde op en *Louvain* rijmde er op *Berlin*. Kipling en Elgar waren de artistieke exponenten van het Britse imperium die in de brand van Leuven een argument temeer vonden voor een oorlog op het continent. Leuven raakte daarbij zodanig beladen met sentiment, dat in de herfst van 1914 niet enkel Engelse boten maar ook kleine Engelse meisjes Louvain werden gedoopt (en die moesten dan verder door het leven als tante Louvain of tante Lou).

De Duitsers hadden met Leuven een voorbeeld willen stellen. Het exemplaar draaide evenwel verkeerd uit. In plaats van respect oogstten ze overal afkeuring en verontwaardiging. Van Kopenhagen tot Rome regende het protesten bij de Duitse ambassades.

Wereldwijd haalde Leuven de krantenkoppen. Het resultaat van de intense verslaggeving over Leuven was dat de oorlogsgruwel in de beeldvorming eerst een heel stedelijke aanblik kreeg. Het overheersende beeld aan het begin van de oorlog was niet dat van de loopgraven maar dat van de verwoeste stad. In Leuven waren ruim tweeduizend panden afgebrand, duizend in de binnenstad, duizend in de voorstad. Dit was de balans van de plundering en de brand die de geschiedenis inging als "*Le sac de Louvain*", "*The Sack of Louvain*".

De ravage was hallucinant. Daarachter gingen ijzingwekkende verhalen schuil. Bejaarden, vrouwen en kinderen werden niet gespaard. De clerus én de universiteit werden speciaal gevisieerd. Er vielen in totaal 248 slachtoffers. Vijftienhonderd inwoners werden op transport gesteld, naar kampen in Duitsland.

Leuven leek mee de opmaat te geven voor de totale oorlog, die burgers noch erfgoed ontziet.

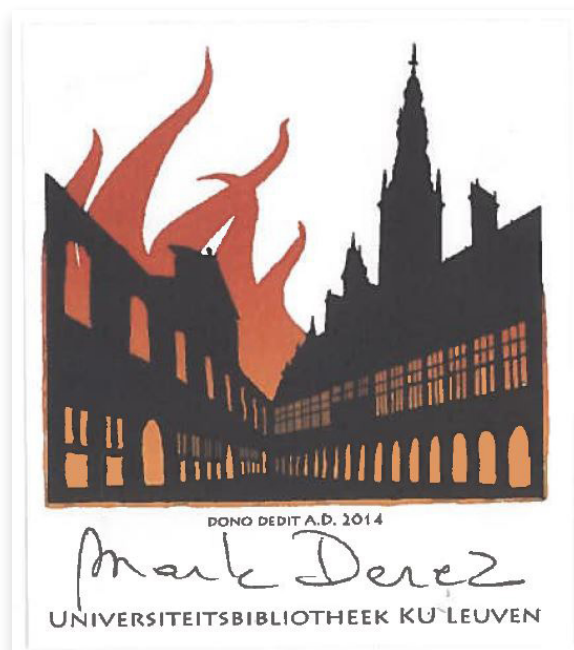

Fig. 1: Ex-libris van de Universiteitsbibliotheek KU Leuven.

Traumatische fondateur

De Leuvense burgerij was ontsteld door zoveel niets of niemand ontziend geweld. Sommigen kwamen het nooit te boven en geraakten de oorlog niet meer kwijt. Zoals de bekende schrijver Henry Bauchau (1913-2012), wiens leven bijna de hele tragische twintigste eeuw omspannt. Deze kleinzoon van een Leuvense burgemeester is als peuter met grote moeite uit de vlammen gered. De psychoanalyticus Bauchau maakte later naam in de Frans-Belgische literatuur met werk dat bijna geheel door de brand van Leuven is getekend: *le traumatisme fondateur de l'incendie de Louvain*. Henry Bauchau is de Leuvense tegenhanger van Angèle Manteau, die als uitgever bekendheid verwierf in Nederland en Vlaanderen. Zij ontkwam als kind ternauwernood uit het brandende Dinant en hield daar levenslang "een afschuwelijk syndroom" aan over Bauchau en Manteau verwijzen naar de dieptepsychologie. Freud zelf interpreteerde de oorlog als cultureel trauma.

Leuven droeg bij tot die culturele toonzetting. Niet dat de terreur er uitzonderlijk was. Tussen de inval van 4 augustus en oktober 1914, het moment dat de oorlog vastliep in *Flanders Fields*, "*dans la boue de Flandre*" werden in België (en ook in Noord-Frankrijk) twintigduizend huizen in brand gestoken en zesduizend burgers omgebracht. Samen met Dinant maakt Leuven deel uit van de tragische jumelage van de

zogenaamde martelaarssteden. Leuven was er alle verhoudingen in acht genomen niet eens het ergste aan toe- in Dinant was de bevolking gedecimeerd...

De bibliotheek van Alexandrië

Leuven echter laboreerde bovenal aan een cultureel trauma. Het was tenslotte de brand van de bibliotheek die het meest tot de verbeelding sprak. Intellectuelen grepen naar dure woorden en vertrouwde beelden. Ze trokken historische parallellen: Il Sacco di Roma, de Dertigjarige Oorlog. Het was Sir Arthur Evans, de ontdekker van het paleis van Minos in Knossos, die in een ingezonden stuk in *The Times*, gewag maakte van de holocaust van Leuven. Ook de analogie met de verwoesting van de bibliotheek van Alexandrië lag bij deze klassiek geschoolde academici nog voor de hand. Deze laatste vergelijking zou het leven kosten aan een jonge jezuïet, Eugène Dupiéreux, die ze had opgetekend in zijn zakboekje. Hij had de Duitsers ook nog toegevoegd dat ze trots mochten zijn op hun *Kultur*. Dupiéreux had niemand opgehitst, hij had enkel een krasse uitspraak gedaan. De jonge pater werd standrechtelijk geëxecuteerd. Het incident kreeg grote ruchtbaarheid en de vergelijking met Alexandrië werd spreekwoordelijk.

Het Sarajevo van de intellectuelen

In het neutrale Zwitserland klom de Franse schrijver Romain Rolland (Nobelprijs literatuur 1915) in zijn pen en richtte zich in een open brief tot zijn evenknie Gerhart Hauptmann (Nobelprijs 1912), het boegbeeld van de Duitse letterkunde: Leuven was met zijn kunstschaten zoveel als een heilige stad. Het ging tenslotte om het erfgoed van de mensheid (patrimoine). Waren de Duitsers nu nazaten van Goethe of van Attila de Hun? En hij voegde ze toe: "*Tuez les hommes mais respectez leurs œuvres.*" Dat klonk als een verre echo van een uitspraak die aan Napoleon wordt toegeschreven: "*Je fais la guerre aux hommes, non aux Arts.*"

Romain Rolland zou nog pogingen ondernemen om in Zwitserland een soort moreel parlement op poten te zetten, met een bondgenootschap van schrijvers die de wereld een geweten zouden schoppen. Rolland deed dat samen met Stefan Zweig en ze probeerden ook Belgische schrijvers voor hun zaak te winnen: Emile Verhaeren, als Frans schrijvende Vlaming zowat de Dichter des Vaderlands, en Maurice Maeterlinck (die in 1911, één jaar vóór Hauptmann, de Nobelprijs literatuur had ontvangen).

Zweig was een groot vereerder van Verhaeren, die hij opzocht tijdens zijn vakantie aan de Belgische kust. Op 30 augustus 1914 publiceerde Zweig in een Weens blad een in memoriam voor Leuven,

waarvan hij nauwelijks een maand tevoren vanaf de trein de baksteenrode daken had gezien. Nu was de stad een rokende puinhoop. Zijn vriend Emile Verhaeren, alumnus van Leuven, hief een klaagzang aan, *Parmi les cendres* met het brandende Leuven in het frontispice. Vóór de oorlog stond Verhaeren bekend als humanist, socialist, pacifist maar in de zomer van 1914 smolt zijn pacifisme als sneeuw voor de zon en raakt zijn poëzie van haat vervuld.

Zo voltrok zich de scheiding der geesten. De brand van Leuven dreef een wig in de Europese cultuurscene. Of zoals de Duitse auteur Wolfgang Schivelbusch het verwoordt: Leuven werd het Sarajevo van de Europese intelligentsia. Sinds de studie van Schivelbusch in 1988 verscheen, heeft Sarajevo er nog een connotatie bij gekregen. Daar werd in 1992 (op 25 augustus, een omineuze datum voor bibliotheken) door Servische milities de nationale bibliotheek van het multiculturele Bosnië-Herzegovina in de as gelegd. De korte twintigste eeuw eindigde tragisch waar hij in 1914 begonnen was.

Krieg der Geister

Als een bibliotheek in lichterlaaie staat, kunnen intellectuelen bezwaarlijk afzijdig blijven. Ze schermen met erfgoed en slaan elkaar met manifesten om de oren. Het leek wel of er een tweede front was geopend, voor de *Krieg der Geister*, *the War of Minds*, *la guerre des mots*, en het waren pennenridders die in het strijdperk traden: publicisten en cartoonisten vochten een papieren oorlog uit.

Onder de titel *Louvain* schreven Angelsaksische universiteiten hun verfoeiing uit. De Duitse intelligentsia diende ze begin oktober van antwoord in de berucht geworden oproep *An die Kulturwelt*. In het Frans luidde de titel *Appel au monde civilisé* wat niet helemaal recht doet aan het scherpe onderscheid tussen Duitse cultuur en westerse civilisatie, een onderscheid dat toen geweldig opgeld deed aan weerszijden van het front. Dit begrippenpaar ging terug op Nietzsche, was tijdens de oorlog weer opgewarmd door Thomas Mann en ten slotte na de oorlog gerecycleerd door Oswald Spengler.

De verklaring van de Duitse intellectuelen geraakte beter bekend als het *Manifest van de drieënnegentig* omdat ze daadwerkelijk ondertekend was met drieënnegentig grote namen, van Wilhelm Röntgen tot Max Planck, van Gerhart Hauptmann tot Siegfried Wagner, allen zwaargewichten in de wereld van kunst en wetenschap, met een mooi aanbod van Nobelprijswinnaars (en met nogal wat Leuvense connecties). Dat waren de mandarijnen van het Duitse geestesleven. Zij voerden aan dat zonder het Duitse militarisme de Duitse cultuur al lang van de kaart zou zijn geveegd.

Louvain et Reims

Inmiddels hadden de Duitsers op 19 september 1914 voor het eerst de kathedraal van Reims onder vuur genomen. *L'Ange au Sourire*, die voor de oorlog nauwelijks bekendheid genoot, werd bij de beschieting onthoofd en is misschien nog wel steeds het met vermaardste oorlogsslachtoffer. In Brussel vroeg een Amerikaanse diplomaat zich af of de beschieting van Reims op een tweede Leuven zou uitdraaien, "Another Louvain?".

Op 22 november werd in leper de Lakenhal aan flarden geschoten. Heel even werden leper en Leuven in één adem genoemd. Het lot van Leuven verbleekte echter bij dat van leper, dat van de kaart werd geveegd. leper gold na enkele monsterlijke offensieven als bewijs voor de totale zinloosheid van de oorlog.

Leuven bleef samen met Reims symbool staan voor het bedreigde Europese erfgoed. De toekomstige architect van de bibliotheek in Leuven, de Amerikaan Whitney Warren ging in Reims de schade opmeten en bracht verslag uit van de doodstrijd van de kathedraal.

Leuven en Reims, dat werd een curieus verbond dat gretig ingang vond in de pers, polemieken en propaganda en zelfs in de poëzie. Het waren dichters van de statuus van Verhaeren en Apollinaire die Leuven en Reims met elkaar in verband brachten. Verhaeren dichtte over de keizer dat terwijl hij tranen stortte over Leuven, Reims in brand schoot: "*Pendant qu'il brûlait Reims, il pleurait sur Louvain.*" En Apollinaire: "*Entends crier Louvain, vois Reims tordre ses bras.*"

Zo kwamen er relais tot stand tussen de geblakerde bibliotheek en de gehavende kathedraal, culturele iconen die doordat ze verdwenen waren of verminkt nog in aanzien stegen. Beide belichaamden ze het slachtofferschap van een hele natie. Leuven en Reims werden de prima donna's van de zogeheten Martelaarssteden en die gingen ook verbindingen aan met de *low culture*. Zo werd er ten bate van de vluchtelingen zeep verkocht, met in bas-reliëf de ruïnes van beide steden (die van zodra je de zeep gebruikte, oplosten in het niet).

Na Leuven en Reims kon Duitsland, het land van dichters en denkers, worden neergezet als een natie van cultuurbarbaren. Aan invectieven geen gebrek: Hunnen, Teutonen, Vandalen. In karikaturen ontving keizer Willem in de ruïne van de Leuvense bibliotheek een eredoctoraat uit de handen van een skelet en werd hij in Reims tot koning van de Vandalen gekroond. Leuven en Reims markeerden voortaan de demarcatielinie tussen de invloedssferen van de West-Europese beschaving en de Germaanse *Kultur*, die zich weinig aan erfgoed gelegen liet liggen. Leuven

met zijn Franstalige universiteit vormde letterlijk een enclave: *une île latine dans une mer germanique*, zoals de Amerikaanse architect Warren het had verwoord.

Leuven gold dus als een vooruitgeschoven post, een voorpost van de civilisatie. In hun ijver dreven pleitbezorgers van de Leuvense zaak de tegenstelling op de spits door de beschaving te laten samenvallen met het katholieke West-Europa dat tegenover het Midden-Europa van de reformatie stond. De *Pfaffenuniversität* van Leuven leek mee het slachtoffer geworden van Protestantse papenvreters.

Een en ander (dit thema uit de propaganda) lag wel gevoelig ten aanzien van de toekomstige Amerikaanse weldoeners, met de grote geldschieter Herbert Hoover voorop. De Amerikaanse ambassadeur Brand Whitlock zou zich later afvragen of katholieken ooit een stuiver zouden over hebben voor een protestantse instelling, ook al was die getroffen door de Duitse furie: "*Did Roman Catholics, anywhere on this planet, ever give a penny toward building up a Protestant institution?*"

Kultur allemande

Sinds het manifest waarmee Duitse intellectuelen de verwoesting van Leuven hadden goedgepraat, bestond de indruk dat de hele Duitse cultuurwereld het Pruisisch militarisme indekte. Zo bracht Duitsland zichzelf in diskrediet en kon *Kultur* een schamper slagwoord worden in de geallieerde propaganda. In Leuven zelf verzoon iemand al heel vroeg het chronogram "ICl fInIt La CVLtvre aLLeManDe", dat na de Duitse aftocht in 1918 als slagzin op de ruïne van de Universiteitsbibliotheek prijkte. Hoge bezoekers, zoals de Amerikaanse president Wilson in juni 1919 en de Japanse kroonprins Hirohito in juni 1921, liepen er piëteitsvol onder door.

What do we lose when we lose a library?

Hoe belangrijk was nu de bibliotheek die zoveel inkt heeft doen vloeien? *What do we lose when we lose a library?* De bibliotheek van Leuven was uiteraard geen schatkamer van de omvang van het British Museum of de Bibliothèque nationale. Duitsers vergeleken ze laatdunkend met de bibliotheek van kleine vorstendommen in het Duitse rijk. Toegegeven, de bibliotheek van Straatsburg die de Pruisen in 1870 in brand geschoten hadden (ook al op een 25ste augustus, echt wel een omineuze dag voor bibliotheken!), was rijker geweest. Als wetenschappelijk instrument was de Leuvense bibliotheek allicht minder goed toegerust dan de bibliotheken van Gent en Luik. Maar voor de cultuurhistorie van de Nederlanden was de Leuvense bibliotheek een goudmijn. De collectie reflecteerde de intellectuele geschiedenis

van de Lage Landen met haar diverse stromingen en controversen: humanisme, reformatie, contrareformatie, jansenisme en *Aufklärungskatholizismus*. Daar leunden archiefbescheiden van de oude universiteit bij aan, waaronder de stichtingsbul uit 1425 die nog maar vijf jaar voordien was gerepatrieerd.

De universiteitsbibliotheek was tegelijk universiteitsmuseum, volgestouwd met academisch erfgoed, waar de bezoeker trots werd rondgeleid. De *Prunksaal* (een galerij van ruim vijftig meter lang) was een juweel van bibliotheekarchitectuur, wellicht de rijkelijkst ingerichte bibliotheek in de Lage Landen.

Van de nagenoeg driehonderdduizend boekwerken, achthonderd wiegendrukken en negenhonderdvijftig handschriften werd volstrekt niets gered. Dat was de conclusie van Richard Oehler in het *Zeitschrift für Bibliothekswesen*, jaargang 1918. Oehler, die in de jaren twintig als Duitse commissaris voor de wederopbouw van de Leuvense bibliotheek bedrijvig was en in de jaren dertig als overtuigde nazi de liquidatie van het roemruchte Frankfurter *Institut für Sozialforschung* leidde, had opdracht gegeven naar waardevolle restanten te zoeken in de bergen as. Met dit doel werden in de zomer van 1917 onder leiding van een professionele Duitse archeoloog sleuven gegraven. Het resultaat bleef nihil.

In 1914 was wel geconstateerd dat een aantal compleet verkoelde boeken hun compacte vormen hun titelbladzijde hadden bewaard. Specimina daarvan werden toen verpakt in glazen kistjes die werden verzegeld. Ze liggen er als sneeuwvitjes in opgebaard. Het zijn relictten of relieken die een vreemd soort historische sensatie oproepen. Toen zullen ze ook wel bovengedaald zijn om bezoekers te imponeren, zeker als het om Amerikanen ging, van wie de sentimentaliteit en de edelmoedigheid minstens zo legendarisch waren als hun rijkdom.

De reële waarde van deze *Verlorene Bibliothek* leek in de hyperbolen van de geallieerde propaganda af en toe wel enigszins opgeblazen. Van Duitse zijde werd de waarde juist bijna stelselmatig onderschat. De symbolische betekenis daarentegen kan nauwelijks worden overschat. Het tweeluik met de foto's van de achttiende-eeuwse *Prunksaal*, volgens het beproefde procedé *before and after*, vóór de oorlog en ná de brand, leverde het gedroomde cliché voor de oorlogspropaganda. Het dramatische tweeluik werd veelvoudig gereproduceerd en op prentbriefkaarten ging het de wereld rond en het sorteerde overal effect: verontwaardiging en solidariteit, wat de universiteit even later uitstekend wist te verzilveren.

Sous la coupole

Het beeld van de verwoeste bibliotheek appelleerde aan de archetypische voorstelling van de bibliotheekbrand. Het binnenaanzicht van de vooroorlogse *Prunksaal* – het verloren paradijs – riep welhaast vanzelfsprekend op tot herstel, geen reconstructie maar moreel herstel, de opbouw van een nieuwe collectie. Die gedachte aan herstel won snel veld. Nederland – gidsland – nam initiatief voor een boekencollecte en zijn voorbeeld vond navolging. Tijdens en onmiddellijk na de oorlog kwamen afgezien van België en Frankrijk comités tot stand in Groot-Brittannië, Canada en Australië, in de Verenigde Staten, in Denemarken, in Spanje en Italië, in Griekenland en Tsjecho-Slowakije én in Japan. Die zamelden allemaal boeken in.

De boekenstroom diende natuurlijk in goede banen geleid en daartoe was coördinatie vereist. Een internationale comité kwam tot stand in de schoot van het Institut de France, *sous la coupole* als het ware. Op 21 juli 1919 zag het basismanifest het licht, de oproep *À l'élite pensante du monde*, een verlate replek op de *Aufruf* van de drieënnegentig. Het verdrag van Versailles was trouwens pas enkele weken tevoren ondertekend en daarin was eenzijdig de schuld van Duitsland vastgelegd. De Duitsers werden door het Verdrag van Versailles gedwongen om Leuven schadeloos te stellen.

Fig. 2: Cover van *De Boekenwereld* uit 2015 over de brand van de bibliotheek KULeuven.

Het Verdrag van Versailles

Dat er hoegenaamd in het verdrag plaats werd ingeruimd voor het herstel van de bibliotheek geeft aan hoe spraakmakend Leuven toch nog bleef. In het verdrag werd een bepaling ingelast die Duitsland verplichtte handschriften en incunabelen en wetenschappelijke publicaties te leveren ter waarde van wat in 1914 verloren was gegaan. Het bewuste artikel 247 stipuleerde ten andere ook de repatriëring van de zijluiken van de beroemde altaarstukken in Leuven en Gent, het Lam Gods van Van Eyck en Dirk Bouts'Laatste Avondmaal, die de Gentenaars en de Leuvenaars in de negentiende eeuw aan Duitse musea hadden verpatst (telkens de dakgoten lekten en de kerkfabrieken van Sint-Pieter of Sint-Baafs reparatiewerkzaamheden dienden te bekostigen).

Uiteindelijk kon Leuven dankzij het Verdrag van Versailles voor ruim vier miljoen goudmark aan boekwerken recupereren. Zo vonden een veertigtal typische Duitse geleerdenbibliotheken hun weg naar Leuven. Daar bevonden zich ook collecties bij van prominenten die het Manifest van de drieënnegentig hadden ondertekend. Zo was er voor elk wat wils. De sociaal-historicus bijvoorbeeld, die geïnteresseerd was in arbeidersbeweging, socialisme, communisme, kon tijdens het interbellum uitgerekend in Leuven terecht voor de bibliotheek van Franz Mehring, de biograaf van Marx en een van de oprichters van de Spartakusbund.

Franse cultuur en Amerikaans kapitaal

De dubbele boekenstroom moest nu nog enkel onderdak vinden. Het idee van het herstel van de bibliotheek was in Parijs gerezen maar het was het Amerikaanse comité dat in september 1919 de eer opeiste in Leuven een nieuw bibliotheekgebouw op te trekken. Er bestond ongetwijfeld enige na-ijver tussen Parijs dat over weinig geld beschikte maar over des te meer symbolisch kapitaal, en New York dat weinig culturele glans maar veel geld bezat. De Fransen zijn evenwel zo grootmoedig geweest de constructie van een gloednieuw bibliotheekgebouw en de financiering aan de Amerikanen over te laten. En zo konden de Amerikanen alsnog de show stelen. En de Fransen zagen hun briljante idee gerealiseerd met Amerikaanse middelen. De perfecte deal!

Verbindingsman bij uitstek was de Amerikaans Whitney Warren, architect van het gigantische centraal station in New York. In zijn persoon verenigde Warren Franse cultuur en Amerikaans kapitaal. Hij was opgeleid aan de Parijse École des Beaux Arts en in 1905 was hij tot lid gekozen van het Institut de France. Behalve francofiel was hij een bewonderaar van de Italiaanse dichter Gabriele d'Annunzio, met wie hij niet alleen

een Parijse theaterdiva deelde maar tevens een zekere bravade en politieke denkbeelden die even warrig als reactionair waren.

Vlaamse renaissance

De nieuwe bibliotheek werd niet opnieuw ondergebracht in de Universiteitshal (les Halles universitaires). Als het aan de Amerikanen had gelegen, was de Hal trouwens in puin blijven liggen en had men de ruïne hoogstens geconsolideerd: toeristen zouden op bezoek komen en ze zouden sterker onder de indruk zijn van de bibliotheekruïne dan bij de aanblik van het Colosseum of de arena van Verona. De Belgen hadden daar evenwel geen oren naar. Die wilden zo snel mogelijk weer aanknopen bij de vertrouwde omgeving van voor de oorlog. De stad verrees uit haar as, mooier dan ze geweest was, en de Universiteitshal, middeleeuwer dan ooit.

Voor de universiteitsbibliotheek koos architect Warren de best gelegen bouwkavel van de hele wederopbouw, een toplocatie. Warren kwam uit het land van de bibliotheken waar ze onontbeerlijk worden geacht voor de ontwikkeling van democratie en *civil society*. Voortaan zou Leuven beschikken over een modern bibliotheekgebouw. De moderniteit ging echter schuil achter een dubbele vormgeving, de historiserende vormgeving met haar vieux-neuf architectuur én de symbolische invulling als oorlogsgedenkteken. De bibliotheek is uitgedost in Vlaamse of Nederlandse renaissance, en is in die zin wellicht de laatste monumentale verwezenlijking van de neorenaissance. De Amerikaanse architect koos uitdrukkelijk voor *le style du terroir*.

Wellicht gaf Warren zich niet helemaal rekenschap van de uitwerkingen de draagwijdte (portée) van zijn architectuur als *vecteur identitaire*. Het Groot-Nederlandse karakter van de architectuur (pannéerlandiste) lokte toentertijd ook schampere commentaren uit vooral omdat de academische overheid het allerminst op begrepen had op Groot-Nederlanders, dat waren wel de meest radicalen onder de Vlaamsgezinde studenten (pannéerlandistes – flamingants). Maar de stijl verwijst ook naar de tijd dat Erasmus en de humanisten van Leuven een *center of excellence* hadden gemaakt en vertolkt daarmee uitstekend de *corporate identity* van de Alma Mater.

Oorlogsmonument

Herinnert de Leuvense bibliotheek van verre aan het Vredespaleis in Den Haag (bekostigd door de Amerikaanse staalmagnaat Carnegie, die ook in Leuven én in Reims financieel tussenbeide kwam), bij nader toezien blijkt ze opgetuigd te zijn als een oorlogsschip, met uitgesproken politieke symbolen.

Leidmotieven waren de geallieerde overwinning en de trans-Atlantische solidariteit. Voor het iconografische programma betrok de bouwmeester beelden uit het pantheon (en het pandemonium en het bestiarium) van de Grote Oorlog. De bondgenoten zijn vertegenwoordigd door heraldische fauna en flora en een hele menagerie: adelaars voor Servië, Montenegro en de Verenigde Staten, leeuwen voor België en Roemenië, de Franse haan, de Schotse eenhoorn, de Russische beer en de Italiaanse wolvin. Het bestiarium werkt nu veeleer op de lachspieren maar het was toentertijd wel bloedserieus bedoeld.

Politieke zinnebeelden vermengden zich met religieuze. De martelaarsstad Leuven (la ville martyre) en de gemartelde universiteit zouden gelijk Christus als een feniks uit hun as herrijzen. En in de topgevel van de bibliotheek verscheen Onze-Lieve-Vrouw van de Zegepraal. De Koningin van de Vrede was behoorlijk gemilitariseerd. Ze heeft een Belgische (of Franse) soldatenhelm op en met een zwaard doorboort ze de Pruisische adelaar. *La madone casquée* kreeg ook toen al veel kritiek te verduren van zeer diverse zijde, vanwege de pacifistisch ingestelde Vlaamse oud-strijders evengoed als van de Waal Léon Degrelle, toen nog militant van de Katholieke Actie.

Furore teutonico

De Leuvense bibliotheek zou echt helemaal een oorlogsmonument geworden zijn als er ook nog het fameuze opschrift was gekomen over het Duitse geweld en het Amerikaanse geld, "FURORE TEUTONICO DIRUTA, DONO AMERICANO RESTITUTA": door Duits geweld geveld, met Amerikaans geld hersteld (beetje vulgaire vertaling). De kapitalen van deze slagzin zouden als banketletters worden vervlochten in de balustrade aan de voorgevel. Daarmee wilde architect Warren de Duitse brandstichting aan de kaak stellen zoals een gedenkplaat op de ruïne van het slot van Heidelberg de Franse vernielers van 1693 met de vinger wijst.

Maar de jaren verstreken en uit het Zwitserse Locarno waaide een idyllische wind. Op de vredesconferentie aldaar in oktober 1925 groeide een ontspannen sfeer tussen de Europese naburen. Verzoening en toenadering (rapprochement) waren niet meer van de lucht. Duitsland trad toe tot de Volkenbond en de tien jaar oude culturele boycot werd opgeheven. De Leuvense rector, Mgr. Ladeuze, was al lang niet meer van plan gevolg te geven aan het voorstel van Warren, dat de hervatting van normale betrekkingen met de Duitse universiteiten zou bemoeilijken.

Warren, die zich tijdens de oorlog had uitgesloofd om de Amerikanen op de hand van de geallieerden te krijgen, wou zijn opschrift voor geen geld ter wereld

missen. Met zijn standpunt stond hij betrekkelijk geïsoleerd. De Amerikaanse geldschietters wilden niet zozeer een anti-Duits monument als wel een gedenkteken waarin de Amerikaanse vriendschap de boventoon zou voeren. Schivelbusch omschreef de Leuvense bibliotheek als de eerste manifestatie van Amerikaans imperialisme op het Europese continent.

Maar Warren kreeg wel enige aanhang (supporters) bij de lokale bevolking (bij wie de brand van 1914 nog vers in het geheugen lag) en bij oorlogsveteranen en vaderlandslievende verenigingen (Belgische patriotten). Bij wijze van compromis werd zelfs geopperd om 's lands wapenspreuk "*L'UNION FAIT LA FORCE/EENDRACHT MAAKT MACHT*" in de balustrade te vervlechten, als eerbaar alternatief. Dat zou in elk geval veel later bij de splitsing van de universiteit omstreeks 1968 de farce van de verdeling van de bibliotheek compleet hebben gemaakt, met Leuven als de risee van de halve wereld.

Uiteindelijk hakte de rector de knoop door, er zou helemaal geen opschrift komen en de balustrade zou neutraal blijven. De gewraakte inscriptie gaf wel aanleiding tot een gênant proces tussen rector en architect en tot een hele reeks incidenten. De affaire van de balustrade groeide uit tot een *cause célèbre* en die ontaardde in een vaudeville. De borstwering zonder het opschrift werd verschillende keren aan diggelen geslagen. En tijdens de plechtige inwijding van het nieuwe bibliotheekgebouw in aanwezigheid van de koninklijke familie dwarrelden vanuit een sportvliegtuigje strooibiljetten neer met de afgewezen tekst: FURORE TEUTONICO...

Ondanks de geweldige Amerikaanse inbreng bleef toch de indruk (perceptie) bestaan dat de Leuvense bibliotheek in wezen een Frans-Belgische onderneming was, helemaal in overeenstemming met de *entente cordiale* op diplomatiek en militair vlak tussen de beide buurlanden maar ook tot ongenoegen van een deel van de Vlaamse publieke opinie. Met name de Vlaamse studenten die geradicaliseerd uit de oorlog waren gekomen en de eerste generatie Vlaamse nationalist leverden, stonden de hele jaren twintig op gespannen voet met de academische overheid en ze bleven weg (ostentatief afwezig) op de vele plechtigheden om en rond de bibliotheek.

Lightning strikes twice

In 1936 kreeg het gewraakte eerste deel van de Leuvense slagzin "FURORE TEUTONICO DIRUTA" een nieuwe bestemming. De stenen letters verhuisden naar het Waalse stadje Dinant, waar ze verwerkt werden in een gedenkteken voor de 674 burgers die op 23 augustus 1914 waren omgebracht. Berlijn protesteerde tevergeefs tegen de oprichting van dit gedenkteken,

in Dinant sloegen ze alle waarschuwingen in de wind. Vier jaar later, in mei 1940 liet de Wehrmacht het monument met het opschrift opblazen.

De bibliotheek in Leuven, zonder opschrift, zou het niet beter vergaan. Het verhaal gaat dat bij de inval in 1940 hooggeplaatste Duitse officieren nog naar de Amerikaanse bibliotheek met de anti-Duitse slogan informeerden. Op 16 mei 1940 werd in elk geval de bibliotheektoeren beschoten en nadat de Duitsers de volgende ochtend de stad waren binnengerukt, stond het boekenmagazijn met zijn nagenoeg één miljoen boekwerken (volumes) in lichterlaaie. De rijksminister voor propaganda Goebbels bezocht de uitgebrande bibliotheek, hij gewaagde van een Engelse oorlogsmisdaad en probeerde tevergeefs de schuld in de schoenen van de Britten te schuiven.

In het algemeen vond de ramp van 1940 minder weerklank dan die van 1914. Toen was de verwoesting van een bibliotheek een schandaal zonder weerga: de Britse pers gewaagde zoals gezegd van een holocaust. Een heruitgave van de internationale boekeninzameling zoals na de Eerste Wereldoorlog, zat er niet meer in. Nochtans was in 1940 het beeld van de uitgebrande bibliotheek zo mogelijk nog pakkender dan dat van 1914. Het herhalingseffect speelde Leuven echter parten. Anders dan na de Eerste Wereldoorlog leken campagnes voor erfgoed nu futiel. Bij de nieuwe Holocaust verzonk de brand van een bibliotheek in het niet.

De wederopgebouwde bibliotheek bleef behalve een *lieu de savoir* nog steeds een *lieu de mémoire* maar het herdenken stond nu in het teken van verzoening en toenadering. In 1958 brachten bondskanselier Adenauer en de Franse minister Schuman, *the founding fathers* van het Verenigd Europa, samen een bezoek aan de Leuvense bibliotheek. Dit had alles te maken met de integratie van de Bondsrepubliek in de West-Europese ruimte; het onderscheid tussen *Kultur* en civilisatie was voorgoed zinledig geworden.

Over de kwestie van de franc-tireurs had zich inmiddels een Duits-Belgische commissie gebogen. Ze presenteerde haar conclusies tijdens een plechtige zitting in het Leuvense stadhuis: het Duitse Witboek (*le Livre blanc allemand*) uit 1915 kon de toets van de historische kritiek niet doorstaan. Wie dacht dat het verhaal van de franc-tireurs daarmee voorgoed van tafel was geveegd, kwam bedrogen uit. Uitgerekend vandaag vindt in Potsdam een historische conferentie plaats waar ze opnieuw ten tonele worden gevoerd.

Epilogue. What do we lose when we split a library?

In de jaren zestig volgde nog een epiloog. Alsof de dubbele verwoesting in de wereldoorlogen niet volstond, viel de Leuvense bibliotheek ook nog eens ten prooi aan een heel ander conflict, dat tussen de twee taalgemeenschappen in België. Begin de jaren zestig was de Belgische regering bezig met een herziening van de taalwetgeving met het oog op de versterking van de culturele homogeniteit van de twee landsgedeelten. Vlaanderen, het noorden werd officieel compleet eentalig, zoals dat in het zuidelijke landsdeel steeds het geval was geweest. Door de vastlegging van de taalgrens was Leuven met zijn tweetalige universiteit voortaan omringd door officieel Nederlandstalig grondgebied: *une île latine dans une mer germanique*.

Maar de bevolking van dat Latijnse eiland bleek steeds veel minder homogeen. In het academisch jaar 1960-1961 overtrof het aantal Nederlandstalige studenten voor het eerst het aantal Franstaligen. Ofschoon nagenoeg alle colleges in de beide talen werden gedoceerd, hadden veel Vlamingen de indruk dat de Leuvense universiteit in feite een Franstalige universiteit bleef, gedomineerd door prelaten die nog steeds tot over hun oren in de Franse cultuursfeer zaten. Er gingen steeds meer stemmen op om de universiteit te splitsen en de Franstalige afdeling naar Wallonië over te hevelen (ook aan Waalse kant, waar jongeren gewonnen waren voor een regionalistisch ideaal).

De slogan *Walen buiten* zette veel kwaad bloed. Ook tegenwoordig herinnert het sommigen aan *Juden raus* en aan *ethnic cleansing* in het voormalige Joegoslavië. De Angelsaksische variant *Walen go home* verwees toentertijd naar het anti-imperialisme van de Vietnambetogingen (*Yankees go home*). De splitsing verliep schoksgewijs maar zonder bloedvergieten.

Om een lang verhaal kort te maken: ook de bibliotheek werd gesplitst. *What do we lose when we split a library?* De collectie werd redelijk arbitrair verdeeld tussen de twee nieuwe universiteiten, volgens de plaatsingsnummers van de boekwerken, even of oneven. Ook de bewaard gebleven verkoolde boeken uit 1914 werden netjes verdeeld. Wereldwijd werd dit opgevoerd als een practical joke uit het Belgische surrealisme. In karikaturen werden boeken middendoor gezaagd, het mes in de bibliotheek gezet (de bibliotheek voorgesteld als een slagroomtaart), en op het bibliotheekgebouw verscheen de inscriptie "*FURORE MENAPICO*", een variant op "*FURORE TEUTONICO*": (Menapiërs, dat was een stam van Oude Belgen uit de kustvlakte van Vlaanderen, en een schimpnaam voor de Vlamingen;

de autosnelweg naar Oostende werd door Brusselaars wel eens spottend de *Transménapienne* genoemd).

Niet zonder enige pathos werd de ongewone boedelscheiding wel eens voorgesteld als de derde verwoesting van de bibliotheek. Een en ander kan natuurlijk slechts worden begrepen vanuit de symboolwaarde die de bibliotheek sinds 1914 verworven had en vanuit de moeite en de zorg waarmee ze ook na de brand van 1940 was wederopgebouwd. Ook nu weer bleek de symbolische inzet en de politieke insteek belangrijker dan utilitaire overwegingen. Tegenstanders van de splitsing gewaagden van een misdaad en van een zonde tegen de Geest (un péché contre l'Esprit). Voor de buitenwacht was het in de eerste plaats een hilarische Belgenmop. Maar misschien was de splitsing gewoon een eenvoudige, pragmatische, rationele en billijke oplossing voor een uiterst ingewikkeld politiek probleem.

Beschermd monument

Het bibliotheekgebouw zelf is natuurlijk nooit een mijlpaal in de architectuurgeschiedenis geweest. Maar in 1987 werd de bibliotheek alsnog een

beschermd monument, zij het in de eerste plaats als oorlogsgedenkteken, als politiek vehikel. Puur architectonisch bleef het een soort anachronisme. Hoe reactionair ook van opvatting, binnen de kortste keren was dit architectonisch gewrocht ook een embleem geworden voor de universiteit. Dankzij de toren werd de Leuvense bibliotheek een heus Landmark, in dezelfde mate als haar befaamde Gentse tegenhanger, de Boekentoren van Henry van de Velde, waarvan ze evenwel stilistisch verschilt als een slagroomtaart van een roggebrood. Ik verontschuldig me voor de collega's uit Gent, de vergelijking stamt van een Antwerpse hoogleraar. Een Leuvense slagroomtaart en een Gents roggebrood, dat leek me mooi om te eindigen: de la pâtisserie comme vecteur identitaire des particularismes belges.

Mark Derez

Kunst&Erfgoed - Universiteitsarchief KU Leuven
Mgr. Ladeuzeplein 21 bus 5594
3000 Leuven
mark.derez@kuleuven.be
<http://bib.kuleuven.be/universiteitsarchief/>

Oktober 2017

Referenties

Derez, M. 'Furore Teutonico'. In: Kesteloot, Ch.; van Ypersele, L. (eds). *Du café liégeois au soldat inconnu*. Racine, 2018, p. 140-141.

'Boeken onder vuur', themanummer. *De Boekenwereld. Blad voor Bijzondere Collecties*, vol. 31, 2015, nr 3.

Derez, M. Furore Teutonico. De brand van een bibliotheek. *Tijdschrift voor Filosofie*, vol. 76, 2014, p. 655-713.

Coppens, C.; Derez, M.; Roegiers, J. (eds). *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*. Universitaire Pers, 2005.